

השלום עם ישראל בספרי הלימוד במצרים: מה נשתנה בין מובארכ לא־סיסי?

אופיר וינטר

משרד החינוך המצרי הוציא לאור לקראת שנת הלימודים 2015-2016 ספר לימוד חדש, שאחד מפרקיו מוקדש להסכם השלום עם ישראל. השוואת הספר החדש לספרי לימוד קודמים מעלה שורה של ממצאים מעודדים: ראשית, הספר מעניק גיבוי נחרץ מבעבר לשלום עם ישראל, בעיקר על בסיס התפיסה שטיפוחו מהווה תנאי הכרחי לשיפור מצבה הכלכלי של מצרים; שנית, ישראל מוזכרת בספר כשותפה ליחסי שלום "ידידותיים", ודיוקנו של ראש הממשלה בגין מתנוסס בו לצד זה של הנשיא סאדאת; שלישית, העיסוק במלחמות עם ישראל ובבעיה הפלסטינית מצומצם מבעבר. אלה הם שינויים מדודים אך משמעותיים, שיש בהם כדי להשפיע לחיוב על מעמד השלום עם ישראל בקרב הדור הצעיר במצרים.

מילות מפתח: מצרים, ישראל, ספרי לימוד, חינוך, שלום, נורמליזציה

שינוי תכנים של ספרי לימוד נחשב בכל חברה למהלך נפיץ, העלול להציף חילוקי דעות פנימיים סביב נרטיבים היסטוריים מתחרים והיבטים הנוגעים לזהות החברה, מטרותיה וערכיה. למרות זאת, פרסומים שהופיעו בתקשורת הישראלית בפברואר 2016, שלפיהם המשטר המצרי ערך שינויים בהצגת השלום עם ישראל בספר לימוד חדש, לא עוררו במצרים הד רב.¹ עיתונים מצריים מרכזיים התעלמו מהידיעה, ואנשי ממשל נמנעו מהתייחסות אליה. לשם השוואה, ידיעות דומות שפורסמו כשנה קודם לכן על תמורות במעמדה של ישראל בספרי הלימוד בירדן גררו אחריהן דיון פנימי סוער, שכלל ביקורות והכחשות.² הסיבה למה שנראה כחוסר עניין

ד"ר אופיר וינטר הוא עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. המחבר מבקש להודות למכון אימפקט ס.א. (IMPACT-SE) למעקב אחר השלום והסובלנות בחינוך בבתי הספר על הסיוע בהכנת המאמר.

ציבורי בידיעה היא קרוב לוודאי כפולה: תחילה, ניתן לשער כי המשטר המצרי העדיף להותיר את הנושא בפרופיל נמוך בשל הרגישויות הכרוכות בו, בפרט בכלי התקשורת הכפופים למרותו; מעבר לכך, החידושים בהצגת השלום עם ישראל בספר הלימוד החדש לעומת ספרים מתקופת מובארכ התמצו בעיקרם בניואנסים דקים, הגם שחלקם בעלי חשיבות מרובה.

כותרת הספר החדש היא "הגיאוגרפיה של העולם הערבי וההיסטוריה של מצרים המודרנית". הספר נדפס מטעם משרד החינוך המצרי, והוא מיועד לתלמידי כיתות ט' בסמסטר השני של שנת הלימודים 2015–2016. עיון בשיעורים הנוגעים למלחמות ולשלום עם ישראל מגלה כי הספר נותר נאמן בעיקרו לתכנים שלפיהם חונכו תלמידי מצרים גם בעידן מובארכ: ארץ־ישראל המנדטורית היא במקורה פלסטין הערבית; התנועה הציונית היא מפעל קולוניאליסטי וישראל היא ישות תוקפנית, בעלת שאיפות התפשטות המאיימות על מדינות ערב; מלחמות ערב בישראל היו אקט של הגנה עצמית והיחלצות להגנת הפלסטינים; ניצחון אוקטובר 1973 סלל את הדרך לשלום עם ישראל; השלום הוא תולדה של שיקולים פרגמטיים־תועלתניים, לא של הכרה היסטורית או מוסרית בזכותם של היהודים על הארץ. לצד מושכלות יסוד אלו כולל הספר מספר התאמות ודגשים חדשים, הן בתוכנו והן בצורתו, אשר הולמים את סדר היום המצרי בעידן א־סיסי: הוא משקף את תפיסת השלום עם ישראל בעת הנוכחית כנכס אסטרטגי, ששימורו מהווה תנאי סף לתחייתה הכלכלית של מצרים; הוא ממחיש את הפיחות שחל במרכזיותה של הבעיה הפלסטינית בשיח הציבורי המצרי; הוא מאיר באור חיובי מבעבר את תפקידה של ישראל כשותפה לגיטימית לשלום, ואף לקשרים ידידותיים. אלו הן התפתחויות רבות עניין, אף כי עודן רחוקות מלבשר על מהפכה חינוכית כוללת.

רקע היסטורי: השלום עם ישראל בספרי הלימוד במצרים

לאורך שנות המלחמה עם ישראל שימשה מערכת החינוך המצרית סוכן חשוב בהבניית "תרבות הסכסוך", כלומר, אותו מערך של עמדות, אמונות ורגשות שהבהירו לדור המצרי הצעיר את יעדי הסכסוך ופשרו, הצדיקו את קורבנותיו והגדירו את הפתרון הרצוי ואת הדרכים להשגתו.³ באותה תקופה מילאו ספרי לימוד תפקיד מרכזי בהטמעת תפיסות עולם פוליטיות ונרטיבים היסטוריים, שתאמו את הראייה המסורתית של ישראל כישות גזענית וקולוניאליסטית עוינת הזוממת להתפשט "מהפרת ועד הגילוס".⁴ המעבר מסכסוך לשלום, כך היו שייחלו בישראל,⁵ אמור היה להוביל לשינוי תרבותי־חינוכי מקביל בסטראוטיפים שליליים לגבי הצד הישראלי ולהמרתם בהתייחסויות חיוביות, או לכל הפחות, מאוזנות יותר. תהליך הדרגתי של התפייסות בין העמים עשוי היה לבוא לידי ביטוי בהבניית נרטיבים חדשים

ההולמים את מציאות השלום, ובהקניית ערכים ועמדות ברוח זו לבני הדור הצעיר דרך ספרי הלימוד.⁶

בפועל, התמורות שנרשמו בהצגת הסכסוך הערבי-ישראלי בספרי הלימוד במצרים לאחר חתימת השלום היו משמעותיות, אך נותרו רחוקות מלהציע מעבר מלא מ"תרבות סכסוך" ל"תרבות שלום". הספרים תיווכו את המסר שלפיו השלום עם ישראל מוצדק מבחינה תועלתנית, גם אם אינו חף מחסרונות ומקשיים. בין היתרונות הפוליטיים והכלכליים שהקנה השלום למצרים ולמדינות ערב נמנו: השבת חצי האי סיני לריבונות מצרית; חיסכון בקורבנות ובמשאבים; השקעות הון זר; עידוד התיירות; יצירת תקדים לנסיגת ישראל מיתר השטחים הערביים הכבושים; עצירת מגמת התפשטותה של ישראל על חשבון מדינות ערב.⁷ ההסכמים בין ישראל לפלסטינים ולירדן והמשאים ומתנים במסלולים הסורי והלבנוני בשנות התשעים הוצגו כ"חותם הכשר" לשלום המצרי-ישראלי, וכעדות לצדקת דרכה של מצרים. מאמציה ארוכי-השנים של מצרים בהנהגת מובארכ לקידום הסדרים ערביים-ישראליים הובאו כהוכחה למחויבותה כלפי אחיה הערבים, ובמיוחד הפלסטינים, אשר הכירו באיחור בעדיפות המסלול המדיני על הצבאי.⁸

מחוץ להקשר הישיר של השלום עם ישראל, שיקפו השינויים שנערכו בספרי הלימוד המצריים החל מראשית שנות השמונים את ירידת קרנה של הלאומיות הערבית, ואת עליית הזהות המצרית הייחודית על חשבונה. ההתמקדות במצריות הלמה את שאיפת המשטר להכשיר מדיניות שלום שגילמה סטייה חדה מהקונצנזוס הערבי לטובת קידום האינטרסים הייחודיים של מצרים. מחקר שמדד את היחס לזהות הלאומית המצרית בתוכניות הלימודים לאחר הסכם השלום עם ישראל מצא כי חמישים וארבעה אחוזים מהתכנים הוקדשו לזהות הפרעונית של מצרים, שלושים אחוזים לזהות הלאומית-המצרית ושישה-עשר אחוזים בלבד לזהותה הערבית. תלמידי כיתה ה', לדוגמה, התבקשו לשנן את המשפט "אתה מצרי, אני מצרי, כולנו מצרים". לימוד שורה של טקסטים שנועדו לחזק את "התודעה הלאומית והמלחמתית" בוטל בשנים 1980-1981. ספר לכיתה ט' בשם "ההיסטוריה של המולדת הערבית בתקופה המודרנית" הוחלף בספר בשם "ההיסטוריה המודרנית של מצרים", והספר "הלאומיות הערבית" הוחלף בספר "הרפובליקה הערבית של מצרים והעולם המודרני".⁹

בד בבד, החינוך לשלום ולסובלנות בספרי הלימוד המצריים נותר פעמים רבות מבודל מהשלום עם ישראל, תוך העדפה של ההטפה למען "שלום" מופשט המנותק מזיקה ישירה ומפורשת לשותפת השלום הישראלית, השנויה במחלוקת. מסמך רשמי שחיבר משרד החינוך המצרי בשנות השמונים הגדיר את הטמעת ערך "בניית השלום והסולידריות האנושית" בקרב התלמידים כיעד חינוכי.¹⁰ מסר זה קיבל ביטוי בספרי לימוד מצריים דוגמת "המדינה המצרית" לכיתה י"א, שבו

הומשג השלום המופשט כתנאי מפתח למודרניזציה ולקדמה: "השלום הוא אחד הערכים הבולטים ביותר הדרושים בעת הנוכחית לחברה המודרנית, ובלעדיו לא ניתן להגשים את מטרות הפיתוח שאליהן נושאות עיניהן כל מדינות העולם. הפיתוח, הקדמה, וכך גם הרווחה והצדק החברתי, לצד החירות, הדמוקרטיה, שלטון החוק ויתר סגולותיה של המדינה המודרנית לא יושגו בצילן של מלחמות ופשיטות, אלא ישגשוגו אך ורק לאורו של השלום".¹¹

לצד תמורות חשובות אלו, מחקרים שבחנו ספרים ללימוד היסטוריה ודת במצרים בשנות התשעים ובשנות האלפיים מצאו כי הם דחו את הנרטיב הציוני בדבר הזכות היהודית על ארץ-ישראל. אלי פודה זיהה כי לצד ההכרה בתרומת השלום, הוסיפו ספרי הלימוד להציג את ישראל כמדינה בלתי-לגיטימית שגירשה את בעליה החוקיים של הארץ, חותרת להתפשט במרחב ומשרתת את האימפריאליזם המערבי. נוסף לכך, מפות גיאוגרפיות ששורטטו בספרים התייחסו לישראל כ"פלסטין הכבושה", ובכך הנציחו בקרב הדור הצעיר עמדות דיכוטומיות וחד-ממדיות של "אנחנו" צודקים מול "הם" עושקים, המשוקעות ב"תרבות הסכסוך", לצד דה-לגיטימציה של מדינת ישראל.¹² השלילה של הזכות הישראלית לריבונות במזרח-ירושלים הובהרה בספרי הלימוד המצריים, אשר הדגישו את מורשתה הערבית-אסלאמית-נוצרית של העיר. אף שהזיקה ההיסטורית היהודית לירושלים נזכרה בחלק קטן מספרי הלימוד, ובכלל זה היותה בירה יהודית בזמן נבוכדנצר, הוצגו היהודים בני הזמן הזה בעקביות ככובשים זרים שיש להיאבק לשחרור העיר ממרותם; ואף שהכותל המערבי זכה בכמה מן הספרים להכרה כמקום המקודש ליהודים, הודגש כי הזכויות היהודיות הלגיטימיות במקום אינן חורגות מן הזכות לקיום פולחן דתי.¹³ יוחנן מנור ציין כי היהודים לדורותיהם הוקעו בספרים ללימוד דת כבעלי תכונות שליליות הטבועות בהם כמו בוגדנות ואי-עמידה בחוזים ובהסכמים – זאת על סמך ציטוט סלקטיבי של פסוקים מהקוראן.¹⁴

מלחמות מצרים וישראל בספר הלימוד החדש

בספר "הגיאוגרפיה של העולם הערבי וההיסטוריה של מצרים המודרנית" (2015–2016) נמזגים זה לצד זה מסרים ישנים וחדשים. לפני השיעור המוקדש לשלום עם ישראל לומד התלמיד המצרי שני שיעורים מטרימים המעניקים לו מסגרת רעיונית, שכותרותיהם "מצרים והבעיה הפלסטינית" ו"מלחמת אוקטובר 1973". בדומה לספרי עבר מומשגת ארץ-ישראל המנדטורית מבחינה היסטורית ומוסרית כאדמה שנגזלה מתושביה הערבים של פלסטין, ואילו הציונות מתוארת כתנועה קולוניאליסטית ומאיימת שחטא ביסודה, ולא כתנועה שמבטאת שאיפות לאומיות לגיטימיות. השיעור הראשון נפתח בפסקה שכותרתה "פלסטין ערבית", ובה מוסבר כי "פלסטין חשיבות מיוחדת בלבו של כל ערבי", שהרי שם נולד ישו,

אליה ערך הנביא מוחמד את מסעו הלילי ובלבה שוכן מסגד אל-אקצא – המקום השלישי בקדושתו לאסלאם. יהודים מעטים בלבד, כך מוסבר, חיו בפלסטין לפני מלחמת העולם הראשונה והצהרת בלפור. על פי הנרטיב ההיסטורי המוצע בהמשך השיעור, פלישת צבאות ערב לארץ ישראל ב-1948 נועדה "להציל את הערבים הפלסטינים מתוקפנותם של היהודים", והתבוסה הערבית במלחמה נבעה מכך שהיהודים הפרו את ההפוגה בקרבות. אשר למלחמות עם ישראל ב-1956 וב-1967, הללו חשפו את אופייה הקולוניאליסטי של הציונות, ואת מזימתה להתפשט "מהנילוס ועד הפרת" ולהשתלט על העולם הערבי.¹⁵

שלוש מפות מופיעות לאורך השיעור "מצרים והבעיה הפלסטינית": מפת החלטת החלוקה מ-1947; מפת "פלסטין" לאחר מלחמת 1948; מפת "הכיבוש של האדמות הערביות בידי ישראל" לאחר מלחמת 1967. המקרא הנלווה לשתי המפות האחרונות מגדיר את כל הטריטוריות שנותרו בשליטת ישראל לאחר מלחמת העצמאות ומלחמת ששת הימים כ"אדמות כבושות". אמנם, שלוש המפות מתייחסות להקשרים היסטוריים ולא עכשוויים, אך יש בהן כדי לחזק את המסר לגבי אופיין "המקורי" של האדמות בתחומי מדינת ישראל בימינו.¹⁶

מלחמת 1973 משמשת בספר הלימוד החדש מעין גשר היסטורי, אך גם רעיוני, להבנת מעברה של מצרים מסכסוך לשלום עם האויבת הישראלית משכבר הימים. בשיעור המוקדש לה מובהר כי המלחמה פרצה עקב "הסירוב הישראלי לכל קריאות השלום" המצריות, והביאה ל"נקודת מפנה בסכסוך הערבי-ישראלי כשהוכיחה [לישראל] שהיגיון הכוח לא יעניק [לה] שלום". היא ניפצה את המיתוס של צה"ל כצבא בלתי-מובס, ושמה ללעג את דוקטרינת הלחימה הצה"לית. שר הביטחון הישראלי, ששמו אינו נזכר, מצוטט בשיעור כמודה בלקח המלחמה שלפיו "עלינו הישראליים להפנים שאיננו הכוח הצבאי היחיד במזרח התיכון, ושיש עובדות חדשות שעיימן עלינו לחיות". מהצגת דברים זו עולה כי ישראל נאלצה לוותר בעקבות מלחמת 1973 על "שאיפות ההתפשטות" המקוריות שלה באזור, התפתחות שסללה את הדרך ליוזמת השלום של סאדאת.¹⁷

מ"יחסים נורמליים" ל"יחסים ידידותיים"

ניתן ללמוד על התמורות בהתייחסותו של משטר א-סיסי לשלום עם ישראל דרך עיון בתכנים המופיעים בספר הלימוד החדש, אך יותר מכך – דרך השוואתם לתכנים בספרים קודמים. ואכן, ההשוואה בין הספר החדש לכיתה ט' "הגיאוגרפיה של העולם הערבי וההיסטוריה של מצרים המודרנית" לבין ספר "ההיסטוריה לבתי הספר התיכוניים" משנת 2002 מעלה ממצאים מעודדים: ראשית, הספר החדש מעניק גיבוי נחרץ ומפורש מבעבר להסכם השלום עם ישראל. יתרונותיו הכלכליים של השלום מקבלים בספר משנה תוקף כתנאי מקדים הכרחי ליציבות, לפיתוח

ולשגשוג החומרי של מצרים; שנית, ישראל מופיעה בספר כשותפה לגיטימית לשלום, ללא התנצלויות יתרות, ודיוקנו של ראש הממשלה, מנחם בגין, מתנוסס בו לראשונה לצד זה של הנשיא אנואר סאדאת; שלישית, המקום המוקצה לבעיה הפלסטינית ולמאבק בישראל צומצם ביחס לעבר. בספר מ־2002 הוקדשו 32 עמודים למלחמות עם ישראל ורק שלושה עמודים לשלום עימה, ואילו בספר מ־2015 השתנה היחס באורח ניכר: תיאור קורות הסכסוך קוצץ ל־12 עמודים בלבד, בעוד השלום מתפרש עתה על פני ארבעה עמודים.

שינויים אלה, כך נראה, עולים בקנה אחד עם רפורמות רחבות יותר שמקדם משטר א־סיסי בתוכניות הלימודים במצרים בשנים האחרונות, במטרה למגר רעיונות המשמשים בראיתו קרקע פורייה לבלבול אידאולוגיות אסלאמיסטיות. הרפורמות כללו הסרה של טקסטים דתיים העלולים ללבות קיצוניות, טרור וגזענות, והפצה של ערכי סובלנות במקומם. במסגרת צעדיו החליט המשטר במארכ 2015 – החלטה שגררה מחאות פנימיות – להשמיט מספרי הלימוד את קורות חייו של צלאח א־דין אל־איובי, משחרר ירושלים מידי הצלבנים, מחשש שהם מעודדים אלימות.¹⁸ בפברואר 2016 הורה הנשיא המצרי למשרד החינוך להקים ועדה שתבחן מחדש את תוכניות הלימודים בשלל מקצועות מדעי הרוח ובהם השפה הערבית, היסטוריה, גיאוגרפיה, פילוסופיה, מורשת ופסיכולוגיה.¹⁹ מלבד מגמות כלליות אלו, השינויים בספר הלימוד החדש עשויים לשקף את החיזוק שנרשם במעמדו של השלום עם ישראל כנכס לאומי אסטרטגי עבור מצרים, אשר טיפוחו והעמקתו עולים בקנה אחד עם סדר היום הביטחוני־כלכלי הנוכחי של המשטר. השינויים בספרי הלימוד מצטרפים, מבחינה זו, לשיתוף הפעולה האינטימי בין מצרים לישראל במאבק בטרור, ולצעדי התקרבות נוספים דוגמת השבת השגריר המצרי לתל־אביב בראשית ינואר 2016 לראשונה מאז 2012, פגישתם הפומבית של שר

האנרגיה, יובל שטייניץ, ושר החוץ המצרי, סאמח שוכרי, במארכ 2015 בווינגטון וקידום העסקאות הנרקמות ליצוא גז מישראל למצרים. אפילו הדחת חבר הפרלמנט המצרי, תופיק עוכאשה, עקב פגישתו עם שגריר ישראל בקהיר בפברואר השנה, לוותה בדיון מפתיע בפתחותו סביב שאלת הנורמליזציה בעיתונות המצרית הממסדית.²⁰ רוחם הפייסנית של המסרים המופיעים בספר החדש משתקפת כבר בשער השיעור שדן בשלום עם ישראל, אשר בו מוגדרים יעדי הלמידה העיקריים. בתום הדיון

בספר מ־2002 הוקדשו 32 עמודים למלחמות עם ישראל ורק שלושה עמודים לשלום עימה, ואילו בספר מ־2015 תיאור קורות הסכסוך קוצץ ל־12 עמודים בלבד

בכיתה בדילמות הכרוכות ב"מדיניות מצרים למען סיום הסכסוך הערבי־ישראלי והשכנת השלום", נדרשים התלמידים לנתח את "הסיבות ליוזמת השלום של הנשיא סאדאת", לשנן את "סעיפי הסכם השלום בין מצרים וישראל" ולמנות את

"יתרונות השלום עבור מצרים ומדינות ערב". יעדים אלה, מובהר עוד, מתקשרים ליעדים חינוכיים רחבים יותר דוגמת "החינוך למען השלום", "המאבק באלימות, בקיצוניות ובטרור" ו"משא ומתן למען פתרון סכסוכים בדרכי שלום".²¹ ואמנם, מסגור זה של השיעור מבטא את המסרים המועברים לכל אורכו.

בחינה השוואתית של הדיון בשלום עם ישראל בספר החדש לעומת הדיון המופיע בספר מתקופת מובארכ מעלה כי מקצת הטקסטים "נגזרו" ו"הודבקו" מחדש ללא כל נגיעה, בעוד טקסטים אחרים עברו אמנם שינויים קלים, אך לעתים רבי-משקל. כך למשל, סעיפי הסכם השלום הנמנים בספר נוסחו בחלקם באופן שונה מבעבר: "סיום מצב המלחמה" בספר הישן הורחב ופורש ל"סיום מצב המלחמה בין מצרים וישראל" בספר החדש; "ההכרה בריבונות של כל צד בסכסוך על אדמתו" השתנתה ל"כיבוד כל צד את הריבונות והעצמאות של הצד האחר"; ושינוי משמעותי במיוחד: "כינון יחסים נורמליים – פוליטיים, כלכליים ותרבותיים – בין שתי המדינות" הומר ב"כינון יחסים ידידותיים – פוליטיים, כלכליים ותרבותיים – בין שתי המדינות". יצוין כי שני המונחים גם יחד, "נורמליים" ו"ידידותיים", מופיעים בסעיף 1 (3) להסכם השלום. לנוכח מתכונת השלום ה"קר", הדגישה קהיר במשך השנים כי היחסים עם ישראל "קורקטיים", "נורמליים" או "רגילים", אך נמנעה כמעט כליל משימוש בסופרלטיבים חיוביים כמו "יחסים ידידותיים".²²

ברם, עיקר השוני בין הספר החדש לישן נוגע להדגשת ערכו הכלכלי של השלום עם ישראל. הכלכלה מהווה סוגיה קריטית עבור משטר א-סיסי, המבקש לחלץ את מצרים ממצוקתה החמורה ולרשום הישגים חומריים שיחזקו את מעמדו בדעת הקהל הפנימית. על אף שספרי לימוד ישנים הזכירו גם הם את החשיבות הכלכלית של השלום, ניכר בספר החדש מאמץ מיוחד לדבר בשבחה. מניע ראשון במעלה ליוזמת השלום המקורית של סאדאת, כפי שנכתב בספר בגרסת 2015–2016, היה "שרשרת המלחמות שכילו את האנרגיות והמשאבים האנושיים והחומריים של המדינה". כפי שעולה מהשיעור, בחירת מצרים "בשלום במקום במלחמות" והשאיפה ל"סיום הסכסוך הערבי-ישראלי" רלוונטיות היום יותר מאי פעם, וזאת לאור יתרונותיו המתמשכים של השלום: "[שמירת] היציבות הפנימית של מדינות ערב"; "קידום הפיתוח הכלכלי והחברתי ותיקון התשתיות של המדינה"; "עידוד השקעות הון ערבי וזר במצרים וביתר מדינות ערב"; ו"הגברת תנועת התיירות, דבר שיגדיל את ההכנסה הלאומית ויספק מטבע זר הדרוש לצרכים [השוניים] ולהקמת פרויקטים לאומיים שיביאו לפיתוח במצרים בפרט ובאזור הערבי בכלל".²³

שוני נוסף, סמלי בעיקרו, נוגע לתמונה ששולבה בספר החדש מטקס חתימת הסכם השלום בבית הלבן, שבה מופיעים זה לצד זה סאדאת, בגין וקרטר. התצלום ההיסטורי אינו מהווה רק תוספת גרפית שנעדרה מספרים קודמים, אלא יש בו הנכחה של השותפה הישראלית שמקומה הוצנע בעבר, בין היתר דרך ההטפה

לשלום כערך מופשט. אפשר שהתפתחות זו משקפת פחות באנטגוניזם שמעורר השלום עם ישראל בציבור המצרי, או לחלופין, ייתכן שמדובר בניסיון מכוון של המשטר לקדם פתיחות רבה יותר למתכונת קשרים ידיוותית. באופן שלא היה לו תקדים בספרי עבר, מוזכר ראש הממשלה הישראלי במעמד שווה לסאדאת בתיאור זכייתם בפרס נובל לשלום, לאור "מאמצייהם האקטיביים של השניים להשכין שלום במזרח התיכון". באותה רוח, הסכמי אוסלו מוצגים בספר החדש כפרי עמלם המשותף של שמעון פרס ומחמוד עבאס.²⁴

הבדל נוסף בין הספר החדש לספרים מימי מובארכ נוגע לפרופיל הניתן לבעיה הפלסטינית. שלושת הסעיפים שתיארו את יסודות הסכמי קמפ דייוויד, ובהם "הגשמת הזכויות הלגיטימיות של הפלסטינים", הוסרו מהספר החדש. כך גם הושמטה הפרשה הכושלת של "שיחות האוטונומיה" בראשית שנות השמונים, שהובאה בהרחבה לפני. לעומת זאת, ועידת מדריד והסכמי אוסלו מוצגים באופן העשוי להתפרש כסיפור הצלחה שתם ושלם. בעוד בספר מ־2002 הודגש כי "עוד ארוכה הדרך להשגת הסכמים של שלום קבוע וסופי במזרח התיכון", הרי הנרטיב המופיע בספר החדש אינו כולל הסתייגות דומה. על פיו, הסכם אוסלו הוא "הסכם ישיר רשמי ראשון מסוגו" בין ישראל לאש"ף. סעיפיו עוסקים בהקמת רשות לאומית פלסטינית, מועצה מחוקקת נבחרת בגדה המערבית ובעזה לתקופת מעבר וכוח שיטור פלסטיני חזק לשמירת הביטחון והסדר. מצרים מצידה, כך נכתב בתמציתיות, "תמכה בהסכם ובהסכמים האחרים שעסקו בנסיגה הישראלית מהשטחים הכבושים, ובהקמת הרשות הלאומית הפלסטינית".²⁵

מסקנות

עיון בספר הלימוד המצרי החדש מגלה כי חלו תמורות חיוביות קלות אך מהותיות בהתייחסותו לשלום עם ישראל, בהשוואה לספרי לימוד מתקופת מובארכ: השלום ממוסגר כתנאי מקדים הכרחי לתחייה הכלכלית של מצרים; ישראל מוצגת כשותפה לגיטימית לשלום, ואף ליחסים ידיוותיים; פרופיל העיסוק בסכסוך הערבי-ישראלי בכלל, ובבעיה הפלסטינית בפרט, נמצא במגמת ירידה מבחינה כמותית ואיכותית. הריחוק היחסי שמאפיין את הגישה המצרית העדכנית כלפי העניין הפלסטיני עומד בניגוד לדגש שניתן בספרי לימוד קודמים לתיאור המחויבות

עיון בספר הלימוד המצרי החדש מגלה כי חלו תמורות חיוביות קלות אך מהותיות בהתייחסותו לשלום עם ישראל, בהשוואה לספרי לימוד מתקופת מובארכ. ישראל מוצגת כשותפה לגיטימית לשלום, ואף ליחסים ידיוותיים

המצרית כלפי הפלסטינים, והמעורבות העמוקה של הנשיא המצרי דאז בקידום ההסכמים הישראליים-פלסטיניים. התפתחות זו משקפת את התמקדות המשטר הנוכחי בענייני הפנים של מצרים, דבר הבא לידי ביטוי בדחיקת ענייני חוץ לשולי

סדר היום הציבורי המצרי לטובת נושאים שנתפסים כבוערים מהם דוגמת העוני, האבטלה ואיומי הטרור. דומה עוד כי הטלטלות שפקדו בשנים האחרונות את מצרים ואת האזור כולו העניקו לבעיה הפלסטינית פרופורציות חדשות וממותנות מבעבר, ומגמה זו משתקפת גם בספר הלימוד החדש.

על אף התמונה המעודדת העולה מספר הלימוד החדש, יש לסייג ולהדגיש כי עמדותיהם של צעירי מצרים אינן מושפעות בעידן האלקטרוני שבו אנו מצויים רק ממערכת החינוך הרשמית, אלא גם – ואולי בעיקר – מתכנים באינטרנט וברשתות החברתיות שאינם מתווכים בידי המדינה. זאת ועוד, מדובר עד כה בשינוי בספר לימוד אחד בלבד, בשנת לימודים מסוימת, ומוקדם עדיין להכתירו כמפנה כולל באתוס החינוכי המצרי. שינויים בתרבות חינוכית הגמונית הכוללת תפיסות עולם מושרשות ונרטיבים היסטוריים מוטמעים נעשים במתינות, בדרך כלל, ודורשים מעצם טיבם שנים ארוכות של התמדה. צעדים קטנים ומדודים בכיוון זה עשויים להצטבר בהדרגה לכדי תמונת מציאות חדשה ומשופרת, שיהיו לה השלכות על עיצוב עמדותיו של הדור המצרי הצעיר. ואמנם, כמו נושאת מטוסים שאינה משנה את כיוון שיוטה בחטף, כך גם מערכת החינוך המצרית נעה בכבדות ובזהירות אל עבר אופקים חדשים, וכמדומה פייסניים יותר, בגישה לישראל. תמורות אלו אינן מתקיימות בחלל ריק, וההתפתחויות במצרים מבית ובסכסוך הישראלי-פלסטיני צפויות להשפיע בעתיד על המשך המגמות המתוארות, או על בלימתן.

הערות

- 1 ג'קי חוגי, "מצרים בעידן סיסי: לראשונה בספרי הלימוד – הסכם השלום", גלי צה"ל, 16 בפברואר 2016, www.glz.co.il/1363-76966-HE/Galatz.aspx
- 2 אופיר וינטר, "אנחנו על המפה? חידושים במעמדה של ישראל בספרי הלימוד הירדניים", **עדכן אסטרטגי**, כרך 17, גיליון 4, ינואר 2015, עמ' 49–60.
- 3 דניאל בר-טל, **לחיות עם הסכסוך**, ירושלים: כרמל, 2007, עמ' 310–311.
- 4 Avner Giladi, "Israel's Image in Recent Egyptian Textbooks," *The Jerusalem Quarterli* 7, Spring 1978, pp. 88-97.
- 5 אלוף הראבן, "האם ייתכנו בכלל יחסי אימון בין ישראל למדינות ערב", בתוך: אלוף הראבן (עורך), **אם יכון שלום: סיכויים וסיכונים**, ירושלים: מוסד ון ליר בירושלים, 1978, עמ' 22–28.
- 6 בר-טל, עמ' 315–322.
- 7 אלי פודה, "ישראל במראה: הסכסוך הישראלי-ערבי בספרי לימוד ההיסטוריה במצרים (1952–1998)", בתוך דוד מנשרי (עורך), **דת ומדינה במזרח התיכון**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 243–245.
- 8 שם, עמ' 243–245.
- 9 מחסן ח'צ'ר, **הערביזציה הפוליטית של מצרים**, קהיר: מדבולי, 1992, עמ' 158–159, 163–165, 167–168.
- 10 שם, עמ' 161–162.
- 11 שם, עמ' 167–168.

- 12 פודה, עמ' 246.
- 13 Arnon Groiss (ed.), *Jews, Christians, War and Peace in Egyptian School Textbooks*, pp. 100-126, www.impact-se.org/docs/reports/Egypt/EgyptMarch2004.pdf
- 14 Yohanan Manor, "Inculcating Islamist Ideals in Egypt," *Middle East Quarterly*, Fall 2015, www.meforum.org/5480/inculcating-islamist-ideals-in-egypt
- 15 מחמד צברי מחסוב ואחרים, **הגיאוגרפיה של העולם הערבי וההיסטוריה של מצרים המודרנית לכיתה ט'**, סמסטר הלימודים השני, משרד החינוך המצרי, 2015, עמ' 59-65.
- 16 שם, עמ' 61, 64.
- 17 שם, עמ' 66-70.
- 18 רועי קייס, "רעים כמו דאעש: גיבורי האסלאם לא במיקוד", *Ynet*, 24 במארס 2015, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4640322,00.html
- 19 ראניא חלמי, "א-סיסי מורה על בחינה מחדש של תכניות הלימוד במדעי הרוח בכל הכיתות", **ג'ורנאל מצר**, 11 בפברואר 2016, www.misrjournal.com/827531
- 20 ראו למשל, מאמרו של מוחמד אבראהים אל-דסוקי, העורך הראשי של "אל-אהראם", שבו טען, כי הביקורות שנמתחו על המפגש של עוכאשה עם השגריר הישראלי אינן הולמות את ההתפתחויות החיוביות שחלו בשנים האחרונות ביחסי מצרים-ישראל ואת הנסיבות הפנימיות והאזוריות: "עוכאשה חושף את הנסתר", **אל-אהראם**, 7 במארס 2016, www.ahram.org.eg/NewsQ/483735.aspx
- 21 מחסוב ואחרים, עמ' 71.
- 22 עטיה אל-קוץ ואחרים, **ההיסטוריה לבית הספר התיכון**, משרד החינוך המצרי, 2002, עמ' 299; מחסוב ואחרים, עמ' 72-73.
- 23 מחסוב ואחרים, עמ' 72, 74.
- 24 שם, עמ' 72.
- 25 אל-קוץ ואחרים, עמ' 300; מחסוב ואחרים, עמ' 74.